

تبیین زیبایی‌شناسی نمادین اخلاق و هنر از منظر پروین اعتصامی و ابن‌یمین فریومدی

چکیده

مضامین اخلاقی و پردازش‌های هنرمندانه از مختصات سبکی بسیاری از شعرای ادب فارسی است. در این میان، ابن‌یمین فریومدی و پروین اعتصامی را می‌توان در زمره شعرای بزرگی دانست که به مضامین اخلاقی توجه جدی داشته‌اند. در این مقاله به بررسی تعالیم اخلاقی در اشعار ابن‌یمین و پروین اعتصامی پرداخته شده است. روش پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و مبتنی بر سندپژوهی بوده و نوع آن تحلیلی و توصیفی است. فرضیه پژوهش، احتمال وجود نکات مشترک در زمینه اخلاق‌مداری و گرایش به اخلاق در اشعار پروین و ابن‌یمین است. پس از بررسی دیدگاه‌های دو شاعر در مورد اخلاق و مضامین اخلاقی، این نتیجه به دست آمد که ابن‌یمین در سرودن قطعات اجتماعی و اخلاقی بسیار چیره‌دست بود و شهرتش مدیون قطعات است. او مخاطبانش را به عزت‌نفس، دوری از چاپلوسی، کار و کوشش، قناعت و پرهیز از مداحی ستمگران دعوت می‌نماید و قطعاتش در عین کوتاهی آیینة روشنی از اوضاع و احوال بی‌سامان روزگار اوست. پروین نیز شاعری آرمان‌گراست و نکات اخلاقی و اندرزهای او بیشتر در مناظره و در قطعاتش جلوه‌گر شده است. وی در سرودن قطعات از انوری و ابن‌یمین پیروی کرده است و قریب به اتفاق اشعارش اخلاقی و تعلیمی بوده و در آن‌ها تقوی، پاک‌ی، علم‌ورزی، درستکاری و خردورزی را تبلیغ کرده است؛ و تلاش وی این است که از طریق اشعار خود همه را به سوی کمال سوق دهد.

اهداف پژوهش:

۱. تبیین زیبایی‌شناسی نمادین اخلاق از منظر پروین اعتصامی و ابن‌یمین فریومدی.
۲. بررسی ارتباط هنر و ادبیات.

سؤالات پژوهش:

۱. زیبایی‌شناسی نمادین اخلاق در آثار پروین اعتصامی و ابن‌یمین فریومدی چگونه است؟
۲. هنر و ادبیات چه ارتباطی با هم دارد؟

کلیدواژه‌ها: ادبیات تعلیمی، اخلاق‌مداری، تعلیم و تربیت، ابن‌یمین، پروین اعتصامی.

مقدمه

از آنجاکه بشر ذاتاً تمایلی ندارد به طور مستقیم و آمرانه مورد پندوانداز قرار گیرد، اینجاست که ارزش شعر در زمینه تعلیم و تربیت آشکار می‌شود؛ چراکه در متون ادبی و مخصوصاً شعر، شاعر مستقیماً و به صورت آمرانه به پندوانداز نمی‌پردازد بلکه تعالیم اخلاقی و تربیتی خود را در ضمن سخنان عاطفه‌انگیز و احساسات خود بیان می‌کند (رستگار فسایی، ۱۳۷۲: ۴۰۸). آموزه‌های اخلاقی از دیرباز یکی از مضامین پرتکرار در شعر فارسی بوده است؛ تاجایی که حتی اولین شاعران تاریخ شعر فارسی همچون رودکی به این آموزه‌ها توجه ویژه داشته‌اند. بدون تردید، توجه به اخلاق و حسن و قبح اعمال بعد از ورود دین اسلام به ایران پررنگ‌تر شد و شاعران به نشر و تشریح مضامین اخلاقی و انسانی اسلامی و قرآنی همت گماشتند. علاوه بر این، ورود عرفان به شعر در قرن ششم پیش از پیش بر وجهه دینی اشعار شاعران افزود و آرمانشهر اخلاقی شاعران در پایه اسلام و عرفان اسلامی تکوین یافت.

در کل می‌توان گفت که در ادبیات فارسی بسیاری از شاعران ما به حوزه اخلاق‌گرایی گرایش داشته و به‌عنوان شاعر اخلاق‌گرا مطرح بوده‌اند. از میان شاعران عرصه شعر فارسی در قرن هشتم، ابن‌یمین فریومدی به مسائل اخلاقی توجه فراوانی نشان داده است؛ به طوری که در اشعار خود بسیاری از مسائل اخلاقی را - که به خصوص در آن دوره مطرح بوده است - با زیبایی و ظرافتی خاص که ویژه اوست، مطرح می‌کند. وی با تأثیرپذیری از قرآن، به توصیف و ترویج فضایل و مذمت رذایل اخلاقی پرداخته است. اخلاق‌گرایی در شعر، مختص دوران‌های گذشته نبوده و در ادبیات معاصر نیز با شاعرانی روبه‌رو می‌شویم که اخلاق و پندوانداز را همواره در شعر خود مورد تأکید و توجه قرار داده و در جهت ترسیم جامعه‌ای بهتر که مملو از ارزش‌های اخلاقی باشد، با ابزار شعر تلاش کرده‌اند. از میان شعرای معاصر، بانو پروین اعتصامی را می‌توان یکی از اخلاق‌گراترین شاعران محسوب کرد؛ زیرا او همواره به رسالتی اخلاقی و انسانی در شعر پایبند بوده و با ظلم و بی‌عدالتی و سایر رذایل اخلاقی به مبارزه پرداخت و فضایل اخلاقی را ستوده است.

در این پژوهش برآنیم تا مشخص شود که این دو شاعر متعهد تا چه حد به اخلاق و تعالیم اسلامی و انسانی در شعر خود اهمیت قائل بوده‌اند و همچنین به این سؤال پاسخ دهیم که آیا می‌توان از حیث توجه به اخلاق و مضامین اخلاقی، اشتراکات قابل توجهی در اشعار این دو شاعر مشاهده کرد؟ فرضیه‌های پژوهش عبارت‌اند از: پروین اعتصامی و ابن‌یمین هر دو از شاعرانی هستند که به مسائل اخلاقی جامعه خود حساسیت داشته و سعی در اصلاح اصول اخلاقی حاکم بر جامعه داشته‌اند. از حیث توجه به مفاهیم و مضامین اخلاقی، اشتراکات قابل توجهی در شعر دو شاعر می‌توان دید. نظام اخلاقی موردنظر هر دو شاعر از حیث اصول و مفاهیم پایه‌ای به همدیگر شباهت دارد و علت آن سرچشمه‌گرفتن دیدگاه‌های اخلاقی دو شاعر از تعالیم اسلام است. مضامین و معارف اسلامی موجود در قرآن کریم و احادیث و روایات در شعر دو شاعر نمود چشمگیری دارد.

بررسی پیشینه پژوهش حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است. لذا پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به دنبال بررسی وجوه زیبایی‌شناسی نمادین اخلاقی و هنری در آثار پروین اعتصامی و ابن‌یمین فریومدی است.

نتیجه‌گیری

ابن‌یمین در اصل مردی قناعت‌پیشه و گوشه‌گیر، دهقان و معتقد به آداب و مبانی اخلاقی بوده است و این موضوع از قطعات اخلاقی معروفش واضح و آشکار است و به‌خاطر همین هم در میان شاعران عهد خود یگانه شد. قطعات اخلاقی ابن‌یمین در روزگار نزدیک به زمان شاعر، شهرت و معروفیت تمام داشت. کلام ابن‌یمین برخلاف شاعران هم‌دوره او که برای فضل‌فروشی و اثبات اشرافشان بر علوم، غالباً سخت و دشوار بود در کمال سادگی و روانی و عاری از هرگونه تکلف و فضل‌فروشی و به تمام معنی، دنباله‌سبک ساده شاعران خراسانی بوده است. نتایج حاصل از پژوهش بیانگر آن است که ابن‌یمین در بیان نصایح و نظرات اخلاقی خود، از عرفان اسلامی و آیات و روایات تأثیر پذیرفته است و مضامین اخلاقی موردتوجه او، بیشتر از مضامینی انتخاب شده که جنبه فردی دارند مانند: تقوا، عبادت، توبه، پرهیز از حسد و غیره. علاوه بر این می‌توان گفت ابن‌یمین نسبت به پروین، کم‌تر به عواقب و عوارض ترویج بی‌اخلاقی‌ها اشاره کرده است. در مقابل پروین با توجه به دورانی که در آن می‌زیست، دیدگاهی اجتماعی‌تر و جهانی‌تر نسبت به اخلاق و مضامین تعلیمی دارد و با توجه به اینکه در دوران پروین تضاد طبقاتی بیداد می‌کرد، لذا او به عواقب و پیامدهای ترویج بی‌عدالتی و بی‌اخلاقی واقف بود و به همین دلیل بارها نسبت به ترویج بداخلاقی‌ها و بی‌اخلاقی‌ها هشدار داده این عامل را از مهم‌ترین عوامل سقوط اخلاقی جامعه و به تبع آن، فروپاشی نظام اخلاقی جامعه دانسته است. بررسی واکنش گلایه‌آمیز هر دو شاعر نسبت به اوضاع روزگار خود بیانگر آن است که اولاً ابن‌یمین در اشعار خود و شکایت‌های خویش بیشتر از خود، داد سخن سر می‌دهد و شکوه می‌نماید اما پروین اعتصامی به‌عنوان یک شاعر واقع‌گرا وقتی اوضاع نامناسب و درد و غم افراد هم‌نوع را می‌بیند به‌عنوان نماینده مردم سخنان خود را در شکایت احوال روزگار بیان می‌نماید. دیگر اینکه مفاهیم اشعار ابن‌یمین در این زمینه در یک قطعه حالت پیوستگی داشته و به هم مربوط می‌شوند و باید در کل قطعه، به نظر و بیان شاعر پی برد و در کل قطعه به نتیجه‌گیری پرداخت، حال آنکه پروین با مهارتی که در شیوه‌مناظره دارد به‌صورت تمثیلی بعد از طرح حکایت در میان گفت‌وگوهای طرفین زیرکانه گریزی به موضوع شکایت از روزگار می‌زند و با یک تک بیت پند و اندرز تمام تقصیرات را از چشم روزگار می‌بیند و همه گرفتاری‌ها را به گردن گردون گردان کج مدار می‌اندازد که نگاه او برعکس ابن‌یمین تیز و بیشتر حالت پرخاش دارد ولی نگاه ابن‌یمین ملایم و نرم است.

فهرست منابع و مآخذ:

قرآن مجید.

نهج‌البلاغه. (۱۳۷۸). ترجمه: محمد دشتی، قم: اسلامیه.

ابن‌یمین، فخرالدین محمودبن امیری فریومدی. (۱۳۴۴). دیوان اشعار. به تصحیح و اهتمام حسینی باستانی‌راد، تهران: انتشارات کتابخانه سنایی.

----- (بی‌تا). دیوان اشعار ابن‌یمین. به تصحیح حسینعلی باستانی‌راد. تهران: کتابخانه سنایی.

اعتصامی، پروین. (۱۳۸۷). دیوان اشعار. به مقدمه ملک‌الشعری بهار، تهران: آبدان.

----- (۱۳۳۳). دیوان اشعار. به کوشش ابوالفتح اعتصامی، چاپ چهارم، تهران: چاپخانه مجلس.

----- (۱۳۵۳). دیوان پروین اعتصامی. به کوشش منوچهر مظفریان، ج ۹، تهران: چاپخانه مجلس.

- برتلس، ی. (۱۳۰۶). «مراسلات ابن‌یمین». ترجمه: طالب‌زاده سردادور، تهران: آینده.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۵۱). «مراسل ابن‌یمین». تهران: آینده.
- بهبهانی، سیمین. (۱۳۷۰). پروین اعتصامی. تهران: نگاه.
- جرجانی، میر سیدشریف. (۱۳۶۰). السعتر نیات. ترجمه: عمران علی‌زاده، تهران: وفا.
- چاوش اکبری، رحیم. (۱۳۷۸). حکیم بانوی شعر فارسی: زندگی و شعر پروین اعتصامی، تهران: نشر ثالث.
- حافظ، خواجه شمس‌الدین. (۱۳۹۲). دیوان. تهران: نگارستان.
- حیدری، فرهاد. (۱۳۹۰). «اخلاق در شعر پروین اعتصامی». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد دانشگاه کردستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، کردستان.
- دهباشی، علی. (۱۳۷۰). یادنامه پروین. تهران: دنیای مادر.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۵). لغت‌نامه. تهران: مؤسسه لغت‌نامه.
- دولتشاه سمرقندی. (۱۳۳۸). تذکره‌الشعراء تهران: اساطیر.
- رزمجو، حسین. (۱۳۷۴). انواع ادبی و آثار آن. مشهد: آستان قدس رضوی
- رستگار فسایی، منصور. (۱۳۷۲). انواع شعر. شیراز: انتشارات نوید شیراز.
- سجادی، جعفر. (۱۳۷۹). فرهنگ معارف اسلامی. چاپ چهارم، تهران: انتشارات کوش.
- سلطانی، علی. (۱۳۷۰). پروین اعتصامی اختر چرخ ادب. تهران: ثالث.
- شریعتمداری، علی. (۱۳۸۵). تعلیم و تربیت اسلامی. تهران: امیرکبیر.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۴). انواع ادبی. تهران: فردوس.
- صافی، قاسم. (۱۳۷۹). «پیام‌های تربیتی و رفتاری در اشعار ابن‌یمین». پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره‌های ۱۵۳ و ۱۵۴.
- صفا، ذبیح‌اله. (۱۳۵۷). تاریخ ادبیات ایران. تهران: فردوسی.
- طوسی، خواجه نصیرالدین. (۱۳۶۴). اخلاق ناصری. تصحیح: مجتبی مینوی و علیرضا حیدری، تهران: انتشارات خوارزمی.
- عسکرنژاد، منیر؛ گذشتی، محمدعلی. (۱۳۹۳). «بررسی بن‌مایه‌های زیبایی‌شناسی هنر و ادبیات». زیبایی‌شناسی ادبی، دوره ۵، شماره ۲۰، ۱۸۱-۱۶۳.
- قرشی، سید علی‌اکبر. (۱۳۷۵). قاموس قرآن. چاپ هفتم، تهران: دارالکتاب الاسلامیه.
- کریمی حکاک، احمد. (۱۳۷۰). شاعران زن. تهران: نگاه.

کرد زعفرانلو کامبوزیا، عالیہ؛ اعلائی، مریم. (۱۳۹۰). اخلاق و عرفان در شعر پروین اعتصامی». فصلنامه پازند، شماره ۷، ۱.

مجتبوی، سید جلال الدین. (۱۳۶۶). علم اخلاق اسلامی. ترجمه: جامع السعادات نراقی، تهران: دنیای مادر. مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی. (۱۳۸۸). بحار الانوار. تهران: دارالکتب الاسلامیه. محسنی، مرتضی و پیروز، غلامرضا. (۱۳۸۸). تحلیل شعر پروین براساس نظریه زیباشناسی انتقادی. تهران: جهان دانش. محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۶۲). میزان الحکمه. قم: مکتب الاعلام الاسلامیه. محمدی اشتهاردی، محمد. (۱۳۸۱). «حکمت‌های دهگانه لقمان در قرآن». مجله پاسدار اسلام، شماره ۲۴۵، صص ۱۹-۲.

نراقی، مهدی. (۱۳۷۷). گزیده علم اخلاق اسلامی. تهران: حکمت.

هادی، زینب. (۱۳۹۰). «آسیب‌شناسی اخلاقی و اجتماعی در دیوان اشعار ابن‌یمین فریومدی». پژوهشنامه ادب حماسی پژوهش‌نامه فرهنگ و ادب، دوره ۷، شماره ۱۱، ۳۰۴ - ۲۷۵.